

УДК 930.85-29:2(477)-047.44(045)

<https://doi.org/>

10.15407/ugz2023.04.045

Міщенко О. В., ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6801-7197>

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Сакральна спадщина України: класифікація та просторовий аналіз

Мета цього дослідження — проведення просторового аналізу сакральної спадщини України. При аналізі та представленні результатів наукового пошуку слугували такі методи дослідження: структурно-логічного узагальнення та системного аналізу, статистичний, картографічний, порівняльно-географічний, стандартизації на середнє значення. Здійснено класифікацію сакральної спадщини України, виокремивши культурний та природний її складники. Проведена комплексна оцінка сакральної культурної спадщини України. Наведено приклади типів та видів сакральної природної спадщини України й обґрунтовано їх просторове розташування. Новизна дослідження полягає в авторській інтерпретації природного складника класифікаційної схеми сакральної спадщини України, формулюванні тлумачення терміна ландшафтно-сакральна пам'ятка природи й обґрунтуванні доцільності його внесення до видів пам'яток природи на законодавчому рівні, проведенні комплексної оцінки сакральної культурної спадщини України.

Ключові слова: сакральна спадщина, Україна, класифікація, оцінка.

UDC 930.85-29:2(477)-047.44(045)

Mishchenko O. V., ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6801-7197>

Lesya Ukrainka Volyn National University

Sacred Heritage of Ukraine: Classification and Spatial Analysis

The purpose of the study is to conduct a spatial analysis of the sacred heritage of Ukraine. The following research methods were used in the work: structural-logical generalization and systemic analysis, which are used to study and generalize the types and variations of sacred heritage, build a classification scheme, formulate the concepts sacred heritage, landscape-sacred monument of nature; statistical (standardization to the average value) for processing quantitative indicators collected as a result of the study; cartographical for visualization of the completed comprehensive assessment of the sacred cultural heritage of Ukraine; comparative-geographical for comparing the potential of sacred and cultural heritage of the regions of Ukraine.

In the presented classification scheme, the sacred heritage of Ukraine is divided into cultural and natural, distinguishing types and species within these components. In the cultural component of sacred heritage, types (buildings, complexes, landmarks) and types (architecture and urban planning, history, monumental art, archeology) are highlighted. The natural component of heritage also includes types (springs, stone and rock objects, caves, burial sites with rare vegetation and plantations) and types (geological, hydrological, botanical, complex). A comprehensive assessment of the sacred cultural heritage of Ukraine was carried out and interpreted in the corresponding map. The highest value (5.34-2.01) of the standardized indicator of the number of sacred monuments is recorded in Dnipropetrovsk, Sumy, Kherson, and Kharkiv regions; in most regions of Ukraine, this indicator does not exceed 1. Examples of types and types of sacred natural heritage of Ukraine are given and their spatial location is substantiated. The novelty of the study consists in the author's interpretation of the natural component of the classification scheme of the sacred heritage of Ukraine, the formulation of the interpretation of the term landscape-sacred monument of nature and the justification of the feasibility of its introduction to the types of natural monuments at the legislative level, conducting a comprehensive assessment of the sacred cultural heritage of Ukraine.

Key words: sacred heritage, Ukraine, classification, assessment.

Актуальність теми дослідження

Сакральна спадщина окреслює духовний і матеріальний простір, де виникла українська нація і нарощувався її потенціал. Він багатий культурними та природними пам'ятками, що засвідчу-

ють національні риси української ідентичності. Невід'ємним складником сакральної спадщини є об'єкти, яким суспільство надає релігійно-культурного, надприродного, ціннісного сенсу. Агресія

росії проти України, яка почалася у 2014 р. й триває, призвела до втрати багатьох об'єктів сакральної спадщини. Це зумовлює знищення національної пам'яті та свідомості — важливих

складників українського суспільства. Обґрунтування класифікаційної схеми, а також комплексна оцінка сакральної спадщини України є актуальним завданням географічної науки.

Стан вивчення питання, основні праці

Сакральна спадщина висвітлена у наукових працях, які стосуються теоретичних та практичних аспектів дослідження територіальних рекреаційних систем, а також природно-рекреаційного потенціалу. Водночас об'єкти та ландшафти сакральної спадщини та їхня територіальна структура окреслюються як складник зазначених систем [1–2].

Дослідження культурної спадщини України висвітлено в працях К. Поливач [3–4], В. Піскуна [5]. В Україні створено інтерактивний атлас «Населення України та його природна і культурна спадщина» [6]. Роль сакральної дерев'яної архітектури у світовій спадщині окреслила Р. Маньковська [7]. С. Мочкін досліджував втра-

чені сакральні пам'ятки [8]. Л. Хаммер вивчав збереження культурної спадщини в контексті захисту сакрального простору [9]. Р. Гілкріст досліджувала середньовічну сакральну спадщину в глобальному контексті. Авторка окреслила важливість сакральної спадщини, яка корелює з економічною, політичною, соціальною та духовною цінністю [10]. Аналіз наукових досліджень, присвячених сакральній спадщині засвідчує слабку представленість наукових праць, в яких подано комплексне вивчення різних видів пам'яток культурної та природної спадщини. Актуальність та потреба вирішення цих проблем на теоретичному, методичному та прикладному рівні зумовили вибір теми дослідження.

Мета статті

Мета цієї статті полягає в проведенні просторового аналізу сакральної спадщини України. Для досягнення мети було поставлено наступні

завдання: обґрунтувати класифікаційну схему та провести комплексну оцінку сакральної спадщини України.

Методи дослідження

Інформаційною основою написання статті є Державний реєстр нерухомих пам'яток України [11]. Класифікацію сакральної спадщини України проведено з урахуванням існуючої класифікації об'єктів культурної спадщини [12]. Задля проведення комплексної оцінки сакральної культурної спадщини України застосовано метод стандартизації на середнє значення з використанням формули:

$$x_{ni} = \frac{x_i}{\bar{x}}$$

де x_{ni} — нормований показник кількості пам'яток сакральної культурної спадщини i регіону України; x_i — кількість пам'яток сакральної культурної спадщини i регіону України; \bar{x} — середнє значення показника кількості пам'яток сакральної культурної спадщини України. При

аналізі та представленні результатів наукового пошуку слугували такі методи дослідження:

- структурно-логічного узагальнення та системного аналізу, які використані для вивчення й узагальнення типів, видів сакральної спадщини, побудови класифікаційної схеми, формулювання понять сакральна спадщина, ландшафтно-сакральна пам'ятка природи;
- статистичний, для обробки кількісних показників (сакральних культурних пам'яток), зібраних в результаті дослідження;
- картографічний використовувався для візуалізації проведеної комплексної оцінки сакральної культурної спадщини України;
- порівняльно-географічний для порівняння потенціалу сакрально-культурної спадщини регіонів України.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням наукових результатів

Поняття *сакральний* є світоглядною категорією, що надає людям, діям, території та іншим об'єктам такої властивості, яка відокремлює їх від профанного та ставить у положення виняткової цінності, значущості та на цій підставі потребує виняткового ставлення [13]. Сакралізації мо-

жуть піддаватися різні сфери суспільного життя: соціальна, політична, духовна. У останні десятиліття в географічній літературі серед об'єктів наукового пошуку можна виокремити сакральний простір, сакральний ландшафт сакральну спадщину тощо.

Класифікаційна схема сакральної спадщини України

Сакральну спадщину України доцільно поділити на природну та культурну, в межах яких виділяють характерні типи та види (рис. 1).

У культурному складнику сакральної спадщини доцільно виділити типи (споруди, комплекси, визначні місця) та види (архітектури та містобудування, історії, монументального мистецтва, археології). Сакральні споруди представлені насамперед культовою забудовою, археологічними об'єктами. Сакральні комплекси (ансамблі) охоплюють топографічно визначені сукупності об'єктів сакральної спадщини. Сакральні визначні місця представлені ландшафтами, де до нашого часу збереглася цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду.

За видами ландшафти/об'єкти сакральної культурної спадщини поділяють на:

- архітектурні, які охоплюють різноманітні культові споруди;
- історичні — меморіали й меморіальні комплекси;
- монументального мистецтва — представлені об'єктами, пов'язаними з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками;
- археологічні, які представлені культовими комплексами, святилищами, некрополями, курганами.

ЗУ «Про природно-заповідний фонд України» не містить категорію ландшафтно-сакральна пам'ятка природи. Тому вважаємо за доцільне на законодавчому рівні до видів пам'ятки природи внести ландшафтно-сакральні пам'ятки природи. Це природний чи природно-антропогенний комплекс, що має особливе наукове, історичне, культурне, естетичне та пізнавальне значення, де найбільш ціннісною складовою слугує сакральне джерело, печера, скеля тощо. В межах ландшафтно-сакральної пам'ятки доцільно проводити заходи щодо збереження не тільки одного з компонентів ландшафту (водного, орографічного, геологічного), а й усього ландшафту.

Деякі з об'єктів сакральної культурної спадщини одночасно належать до різних видів пам'яток культури. Наприклад, кладовище в м. Житомирі є пам'яткою історії, архітектури та монументального мистецтва місцевого значення; Меморіал Українських Січових Стрільців у с. Головецько, гора Маківка (Львівська обл.) — пам'ятка історії, монументального мистецтва національного значення. Кількість таких пам'яток незначна й не вплинула на подальші аналітичні дослідження.

Серед типів сакральної природної спадщини доцільно виокремити:

- джерела (освячені), біля яких проводять/проводились обряди; мають лікувальні властивості води; пов'язані з переказами про вияв

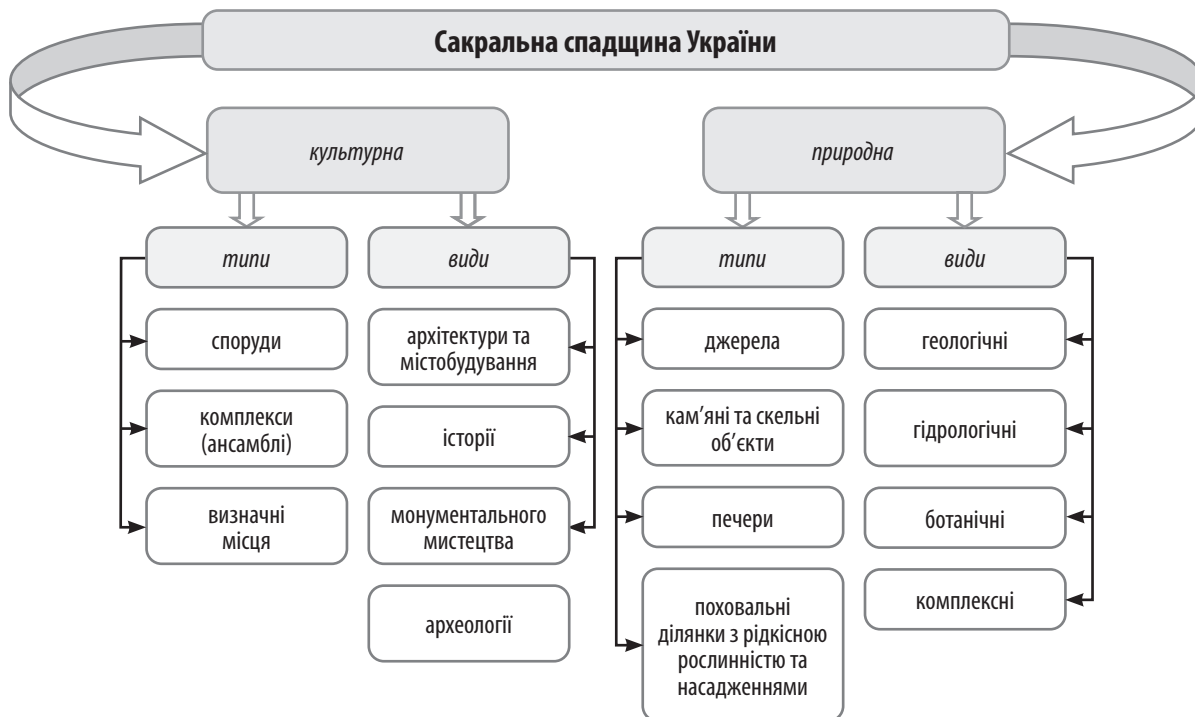

Рис. 1. Класифікаційна схема сакральної спадщини України

чуда (святих чи церковних предметів) в їхніх межах; використовувалися у ритуальних діях, зокрема для припинення посухи чи викликання опадів;

- кам'яні та скельні об'єкти представлені «Кам'яними могилами», скелями, що використовувалися як святилища чи жертівники;
- печери, пов'язані з культовою практикою минулих поколінь;
- поховальні ділянки з рідкісними рослинами та насадженнями в контексті вивчення природної спадщини представлені козацькими могилами, меморіалами, які знаходяться в структурі ПЗФ. В межах таких ділянок охороняються місцезростання рідкісних рослин, занесених до Червоної книги України, а також цінні насадження.

Сакральна культурна спадщина України

Аналіз даних Державного реєстру нерухомих пам'яток України [8] засвідчує, що просторовий розподіл сакральної культурної спадщини України національного та регіонального значення має певні закономірності, які залежать від історичних, природних, культурних чинників розвитку країни. Компонентна структура сакральної культурної спадщини України зображена на **рис. 2**.

Пам'ятки археології в структурі сакральної культурної спадщини охоплюють 41 %; історії, архітектури, монументального мистецтва — 27 %; культові споруди, які охороняються як пам'ятки містобудування, архітектури чи історії — 32 %.

Найвище значення стандартизованого показника кількості сакральних пам'яток фіксується у Дніпропетровській обл. — 5,3. У сакральній культурній спадщині цього регіону частка археологічних пам'яток, представлених курганами та могильниками курганными сягає 95,8 %; пам'яток історії, архітектури, монументального мистецтва (некрогрупа) — 3,4 %; пам'яток, які представлені культовим спорудами — 0,8 % (**рис. 3**).

Об'єкти історії, архітектури, монументального мистецтва (некрогрупа)

Рис. 2. Структура сакральної культурної спадщини України

(Група об'єктів сакральної культурної спадщини — історії, архітектури та монументального мистецтва не охоплює культові споруди)

Види сакральної природної спадщини поділяються на геологічні, гідрологічні, ботанічні, комплексні. Окремі об'єкти ПЗФ знаходяться і в структурі культурної спадщини України. Наприклад, «Козацькі могили» — заповідне урочище місцевого значення (Рівненська обл.), «Меморіал» — ботанічна пам'ятка природи місцевого значення (Луцьк, Волинська обл.) одночасно є і пам'ятками історії.

Суттєвим аспектом дослідження сакральної спадщини слугує вивчення закономірностей та аналіз її територіальної структури, під якою розуміють просторову диференціацію чи поєднання різноманітних за генезисом та функціональністю об'єктів/ландшафтів з духовним значенням для суспільства.

У Сумській обл. значення стандартизованого показника кількості сакральних пам'яток сягає 2,9. Тут частка пам'яток історії, які представлені переважно братськими могилами та похованнями видатних постатей сягає 81,8 %; 17,1 — пам'ятки археології, де переважають такі категорії як кургани та безкурганні могильники і лише 1,1 % — пам'ятки містобудування, архітектури, історії представлені культовими спорудами.

У Херсонській обл. стандартизований показник кількості культурних пам'яток сягає 2,2. В цьому регіоні частка пам'яток археології, представлених переважно курганами та курганными могильниками становить майже 50,0 %; пам'яток історії — 47,2 %, де переважають братські могили та козацькі могили; 2,9 % становлять культові споруди як пам'ятки містобудування, архітектури, історії.

У Харківській обл. стандартизований показник кількості культурних пам'яток сакральної культурної спадщини сягає 2,0. Тут 78,2 % становлять археологічні пам'ятки, представлені курганами та їх групами; 14,7 % — це пам'ятки історії, які репрезентують братські могили, поховання видатних постатей, меморіали; 7,1 % — культові споруди, як-от пам'ятки містобудування, архітектури, історії.

У Львівській обл. визначений стандартизований показник становить 1,5. Тут, на відміну від Дніпропетровської, Сумської, Херсонської та Харківської обл., в структурі сакральної культурної спадщини переважають культові споруди, які становлять 97,3 % й належать до пам'яток містобудування, архітектури, історії; 2,4 % — пам'ятки історії, які представлені меморіалами, братськими

могилами, похованнями видатних постатей, кладовищами; 0,2 % — пам'ятки археології.

Полтавська обл. посідає 6 місце у поданій рейтинговій оцінці із стандартизованим показником 1,2. Найбільшу частку сакральної культурної спадщини регіону займають пам'ятки історії, які становлять 76,5 %. Вони представлені більшою мірою меморіалами, а також похованнями видатних постатей та братськими могилами. 18,7% — пам'ятки археології, які репрезентують кургани та їх групи; 4,9 % культові споруди, як пам'ятки архітектури, містобудування, історії.

Стандартизований показник кількості об'єктів сакральної спадщини у Тернопільській обл. сягає 1,2. Тут 95,9 % сакральної культурної спадщини охоплюють культові споруди; 2,4 % — пам'ятки історії, які представлені братськими могилами, козацькими могилами, кладовищами, похованнями видатних постатей; 1,7 % — пам'ятки археології, як-от кургани, могильники курганні, ґрунтові могильники, святилища.

У Івано-Франківській обл. рейтинговий показник кількості пам'яток сягає 1,1. У структурі сакрально-культурної спадщини цього регіону 98,0 % становлять культові споруди; пам'яток історії — 1,5 %; археології — 0,6 %.

Луганська обл. в рейтинговій оцінці регіонів за кількістю об'єктів сакральної культурної спадщини посідає 9 місце, де стандартизований показник кількості пам'яток сягає 0,9. Тут частка пам'яток історії, яка представлена переважно братськими могилами, меншою мірою — похованнями видатних постатей та меморіалами, сягає 79,4 %; культових споруд, які мають охоронний статус — 13,5 %; пам'яток археології, які більшою мірою представлені курганами або їх групами — 7,1 %.

Чернівецька обл. посідає 10 місце у поданому рейтингу, із стандартизованим значенням кількості пам'яток сакрально-культурної спадщини 0,9. У контексті поданого дослідження цей регіон подібний до Львівської та Івано-Франківської областей, оскільки частка культових споруд, які тут охороняються як пам'ятки містобудування, архітектури, історії достатньо висока й сягає 98,4 %, тоді коли пам'ятки археології охоплюють 1,1 %; історії — 0,4 %.

Чернігівська обл. у рейтинговому ряду посідає 11 місце. 80,5 % сакральної спадщини цього регіону займають пам'ятки археології, які представлені курганами, подекуди, ґрунтовими могильниками; 17,7 % становлять культові споруди, які охороняються як пам'ятки містобудування,

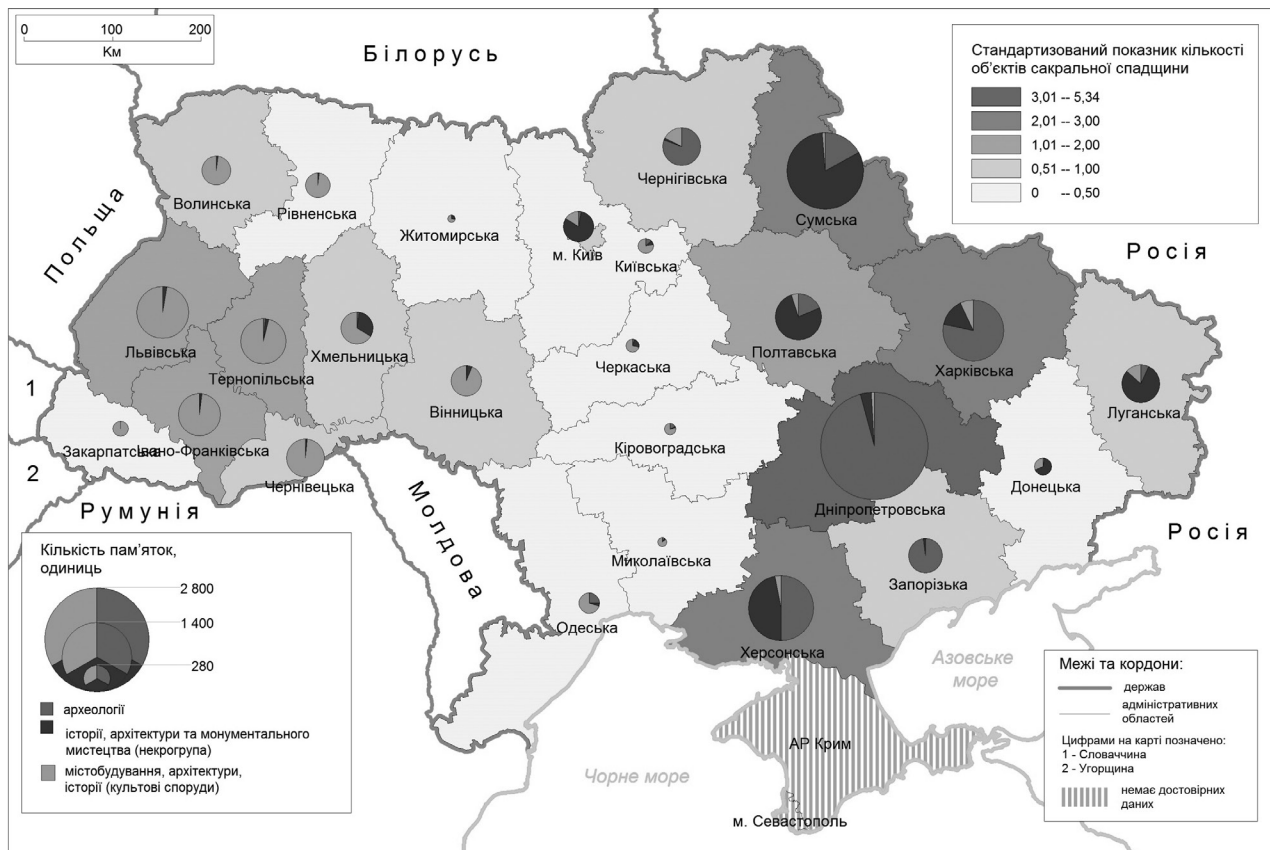

Рис. 3. Комплексна оцінка сакральної культурної спадщини України

архітектури, історії; 1,8 % — поховання видатних постатей, тобто пам'ятки історії.

Запорізька обл. в рейтинговій оцінці посідає 12 місце із стандартизованим показником кількості об'єктів сакральної культурної спадщини — 0,8. Майже 98,0 % спадщини цього регіону — це пам'ятки археології, представлені більшою мірою курганами, меншою — могильниками, святилищами, культовим комплексом; 2,0 % — це братські могили, меморіали, поховання видатних постатей, які належать до пам'яток історії. В цій області культових споруд, які охороняються на місцевому чи національному рівнях не зафіксовано.

У Хмельницькій обл. стандартизований показник кількості об'єктів/ландшафтів сакральної культурної спадщини оцінюється 0,7. Частка культових споруд, які охороняються, як пам'ятки містобудування, архітектури, історії сягає 66,1 %; пам'яток історії, представлених переважно братськими могилами та козацькими могилами — 31,4 %; пам'ятки археології репрезентують переважно кургани, частка яких становить 2,3 %.

Київ — місто зі спеціальним статусом, оцінювання його сакрально-культурного потенціалу проводилося як окремого регіону. Стандартизований показник кількості об'єктів сакральної культурної спадщини тут сягає 0,6. Найбільшу частку в структурі сакральної спадщини міста посідає група пам'яток історії, архітектури, та монументального мистецтва (некрогрупа) — 81,1 %. У межах цієї групи 86,3 % — це пам'ятки історії, представлені переважно похованнями видатних постатей, меншою мірою меморіалами, кладовищами, некрополями, надмогильними спорудами; 8,0 % — пам'ятки монументального мистецтва, які відображені у таких категоріях як надмогильні споруди (надгробки); 4,0 % — пам'ятки історії та монументального мистецтва представлені також надмогильними спорудами (склепами і надгробками); 1,6 % — пам'ятки архітектури у вигляді надмогильних споруд (склепів). Культові споруди, які охороняються як пам'ятки становлять майже 16,0 % сакральної культурної спадщини; пам'ятки археології, представлені залишками культових споруд міста, курганним могильником, могильником, сягають 2,9 %.

Вінницька обл. у рейтинговій оцінці сакральної культурної спадщини регіонів України посідає 14 місце із стандартизованим показником 0,59. У цьому регіоні частка культових споруд, які перебувають в охоронному статусі сягає 93,8 %; пам'ятки історії репрезентовані переважно братськими могилами й охоплюють майже 5,3 %;

частка пам'яток археології в структурі спадщини незначна й становить приблизно 1,0 %, проте представлена надзвичайно цікавими та цінними об'єктами: печерним оборонним монастирем, скельним храмом та скельним монастирем.

Волинська обл. посідає 16 місце у рейтинговій оцінці із визначеним стандартизованим показником — 0,56. У загальній частці сакральних об'єктів/ландшафтів з охоронним статусом 97,6 % — культові споруди; 2,1 % — пам'ятки історії, представлені меморіалами. Археологічних пам'яток сакральної культурної спадщини в межах цього регіону не зафіксовано.

Рівненська обл. межує із Волинською, тому співвідношення видів пам'яток сакральної спадщини цих регіонів подібне. Рівненщина посідає 17 місце у поданій рейтинговій оцінці. 98,1 % — культові споруди, які відносяться до пам'яток містобудування, архітектури, історії; 1,5 % — пам'ятки історії, представлені меморіалом, козацькими могилами, похованнями видатних постатей; пересічно 0,5 % — пам'ятка археології у вигляді курганного могильника.

Стандартизований показник кількості об'єктів сакральної культурної спадщини в Одеській обл. сягає 0,3. Культові споруди, які мають охоронний статус займають 70,4 %; пам'ятки історії, представлені братськими могилами, похованнями видатних постатей, кладовищем становлять 4,1 %; пам'ятки археології становлять 25,6 % спадщини й більшою мірою презентовані курганами.

Донецька обл. посідає 19 місце у поданому рейтингу, із стандартизованим значенням кількості об'єктів сакральної культурної спадщини 0,2. Частка сакральних об'єктів, представлених переважно братськими могилами, менше — похованнями видатних постатей і меморіалом належить до пам'яток історії й становить 64,7 %; культові споруди з охоронним статусом — 31,4 %; курганні могильники та кургани становлять 3,9 % й відносяться до пам'яток археології.

Київська обл. за кількістю об'єктів сакральної спадщини посідає 20 місце із показником 0,2. Найбільшу частку в структурі спадщини займають культові споруди — 77,2 %; пам'ятки археології, представлені курганами, курганними могильниками, залишками культових споруд — становлять 13,0 %; поховання видатних постатей, братські могили сягають 9,8 % й відносяться до пам'яток історії.

Закарпатська обл. у рейтинговій оцінці посідає 21 місце із стандартизованим показником 0,2. У структурі сакральної спадщини 98,8 % займа-

ють культові споруди; 1,2 % — пам'ятки археології. У цьому регіоні пам'ятки історії, архітектури, монументального мистецтва (некрогрупа) з сакральним значенням не представлені.

У Черкаській обл. стандартизований показник кількості об'єктів сакральної спадщини сягає 0,1. Тут 71,6 % спадщини становлять культові споруди; майже 23,0 % — пам'ятки історії представлені переважно похованнями видатних постатей, братськими могилами; курганні могильники становлять 5,4 % й відносяться до пам'яток археології.

У Кіровоградській обл. визначений показник сакральної спадщини сягає 0,1. У межах цього регіону серед сакральних об'єктів/ландшафтів 78,2 % займають культові споруди; 18,2 % — пам'ятки археології, представлені курганами та їх групами; 3,6 % — пам'ятки історії у вигляді братських могил та поховань видатних постатей.

У Миколаївській обл. стандартизований показник кількості об'єктів сакральної спадщини сягає 0,1. В структурі спадщини переважають культові споруди — 85,1 %; кургани та курганні могильники як пам'ятки археології становлять 10,6 %; пам'ятки історії, представлені склеп-могилами — 4,3 %.

У Житомирській області значення стандартизованого показника сакральної спадщини сягає 0,1. Культові споруди, які мають статус пам'ятки

становлять 72,0 % всієї сакральної спадщини регіону; пам'ятки історії, архітектури та монументального мистецтва, які представлені кладовищами та склеп-пірамідою охоплюють 24,0 %; курганні могильники, як пам'ятки археології становлять 4 %.

Просторовий аналіз сакрально-культурної спадщини України засвідчує високу концентрацію культових споруд-пам'яток у межах Західної України та Вінницької обл. Пам'ятки археології репрезентують палеосакральні ландшафти, представлені курганами і їх групами, могильниками. Найвища їх концентрація приурочена до Причорноморської низовини, Придніпровської низовини, Полтавської рівнини та Приазовської височини. Зазвичай кургани приурочені до вододілів, а також до найбільших висот в межах місцевості. Мережа вододілів слугувала для прокладання головних шляхів прадавньої України. Більшість курганів розміщена на відстані близько 200 м від транспортних шляхів. Група пам'яток історії, архітектури, монументального мистецтва характеризується високою концентрацією пам'яток історії, представлених переважно братськими та козацькими могилами, поховальними комплексами. Найбільша частка цих пам'яток стосується подій Другої світової війни. Осередками пам'яток історії в Україні є північно-східна та східна частина країни, а також Херсонська та Хмельницька обл.

Сакральна природна спадщина України

Провести комплексний аналіз статистики щодо природної спадщини України на даний час неможливо. Велика частка сакральних природних об'єктів, які є місцем паломництва для широкого кола людей, не внесена до ПЗФ, наприклад джерело «Раковецьке» (Львівська обл.), джерело «Святого Миколая» (Рівненська обл.), «Духова Криниця» — святе місце в урочищі Вишневець (Івано-Франківська обл.), відоме з XIII ст. та ін.

Потенціал водних джерел загалом визначається комплексом природних чинників (геологічних, гідрогеологічних, кліматичних, геоморфологічних тощо). Найбільша кількість джерел приурочена до зони надмірного зволоження й охоплює території гідрогеологічної провінції складчастої області Українських Карпат, Волино-Подільського артезіанського басейну і північну частину області тріщинних вод Українського щита і Дніпровсько-Донецького артезіанського басейну, охоплює території Волинської, Рівненської, Хмельницької, Тернопільської, Львівської, Чернівецької, Івано-Франківської, Закарпатської Житомирської, та північну частину Київської, Чернігівської і Сум-

ської обл. Сакральні джерела, які знаходяться в структурі ПЗФ України зазвичай охороняються як гідрологічні пам'ятки природи. Наприклад, джерело (Купальня) «Святої Праведної Анни» (с. Онішківці, Рівненська обл.), джерело «Пресвятої Трійці» (смт Велика Березовиця, Тернопільська обл.), «Куропатницьке» (поблизу с. Куропатники, Тернопільська обл.), «Цілюще» (с. Біле, Чернівецька обл.) та ін.

Серед відомих сакральних ландшафтів та об'єктів, які знаходяться в структурі ПЗФ України можна відзначити пам'ятки природи під назвою «Кам'яна могила», які розташовані переважно у Запорізькій обл., зокрема геологічні пам'ятки місцевого значення «Кам'яна могила» біля с. Новоспаське, «Токмак-могила» (Синя гора), комплексна пам'ятка місцевого значення «Ланцевська кам'яна могила». Геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Кам'яна могила над р. Молочна» розташована у смт Мирне Запорізької обл. [14]. Науковці стверджують, що ця пам'ятка має природне походження, пов'язане із існуванням 14 млн років тому Сармат-

ського моря, на дні якого сформувалась мілина, яка пізніше перетворилася на кам'яний піщаник. Під час танення четвертинного льодовика вода вимила кам'яний острів на земну поверхню. Під впливом вітру і води первинний щит розколовся, а його частини сповзли по піску, сформувавши пагорб із гротами та печерами, які використовувалися з метою культу стародавніми людьми. Серед скельних культових об'єктів доцільно відзначити «Триніг» (Скеля Кам'яний Триніг), розташований у Львівській обл., має статус комплексної пам'ятки природи. Це ерозійний останець вапнякових пісковиків сарматського регіоарусу верхнього міоцену. До XIII—XVII ст. «Триніг», так як і «Високий Камінь», Гора «Рожа ниця», узгір'я «Баба», «Старий Кут», слугували одним із язичницьких святилищ.

В Україні печери сформувалися в межах території карстопрояву й зосереджені більшою мірою на Подільській височині та у Кримських горах. Печера «Язичеська» (Тернопільська обл., геологічна пам'ятка природи місцевого значення) в дохристиянський період, використовувалася як культовий храм місцевими слов'янськими племенами. У печері була невелика дерев'яна церква, яка згоріла у 1530 р. У одному із підземних залів печери «Улашківська» (Тернопільська обл., геологічна пам'ятка природи місцевого значення) в давнину була церква «Різдва Святого Іоанна Хрестителя». Печера «Зміїна» (АР Крим, пам'ятка природи місцевого значення) у VII—

VI ст. до н. е. слугувала родовим святилищем народу кизил-кобінської культури, а в середній віці — язичницьким капищем.

Тип природної спадщини — поховальні ділянки з рідкісною рослинністю та насадженнями в межах України найменш численні, оскільки такі території більшою мірою охороняються як пам'ятки історії. Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Меморіал» розташована в межах м. Луцька (Волинська обл.). Тут із 1802 р. функціонувало парафіяльне римо-католицьке кладовище, а під час Першої світової війни на цьому цвинтарі почали з'являтися військові поховання. У 1976 р. на місці кладовища створено Меморіал Вічної Слави [15]. Статус природоохоронної території надано з метою збереження скверу з насадженнями цінних декоративних кущів і дерев. «Козацька могила» — комплексна пам'ятка природи місцевого значення, розташована у с. Шаповалівка (Сумська обл.), є місцем поховання козаків, які загинули в битві з російськими військами у 1659 р. Заповідний статус територія отримала для збереження штучно створених насаджень з типовою для степової зони рослинністю. На території Семенівської сільської ради (Київська обл.) розташована комплексна пам'ятка природи місцевого значення «Вибла могила», в межах якої знаходяться залишки кургану. Тут збереглися природна степова рослинність, а також види, занесені до Червоної книги України.

Висновки

Класифікацію сакральної спадщини України доцільно здійснювати із урахуванням ЗУ «Про охорону культурної спадщини», «Про природно-заповідний фонд України». У поданій класифікаційній схемі сакральну спадщину України поділено на культурну і природну, виокремивши в межах цих складників типи та види. Результати оцінки сакральної культурної спадщини України засвідчують, що найвище значення (5,34–2,01) стандартизованого показника кількості сакральних пам'яток фіксується у Дніпропетровській, Сумській, Херсонській, Харківській обл.; у більшій частині регіонів України цей показник не

перевищує 1. Наведено приклади типів та видів сакральної природної спадщини України й обґрунтовано їхнє просторове розташування. Проблема дослідження полягає в тому, що окремі пам'ятки одночасно охороняються в складі культурної та природної спадщини, водночас в Україні на сьогодні немає реєстру/кадастру сакральних природних пам'яток. Крім того, велика частка культурної і природної спадщини України пошкоджено чи знищено в результаті агресії росії проти України. Створення реєстру знищених сакральних культурних та природних пам'яток стане метою подальших досліджень.

Новизна дослідження

Запропоновано класифікаційну схему сакральної спадщини України, де подано авторську інтерпретацію її природного складника; сформульовано тлумачення поняття «ландшафтно-сакральна пам'ятка природи» й обґрунтовано доцільність

його внесення до видів пам'яток природи на законодавчому рівні. Здійснено комплексне оцінювання сакральної культурної спадщини України та візуалізовано у вигляді відповідної карти.

Література [References]

1. Beidyk, O. O. (2001). *Recreational and tourist resources of Ukraine: methodology and methods of analysis, terminology, zoning*. Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center. 395 p. [In Ukrainian].
[Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ: Вид.-поліграф. центр «Київський університет». 2001. 395 с.]
2. Cherchuk, L., Mishchenko, O., & Yerko, I. (2014). *Tourist and recreational complex of Volyn region: prerequisites for development*. Lutsk: Lesya Ukrainka Eastern European National University. 128 p. [In Ukrainian].
[Черчук Л., Міщенко О., Єрко І. Туристично-рекреаційний комплекс Волинської області: передумови розвитку. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. 2014. 128 с.]
3. Polyvach, K. A. (2012). *Cultural Heritage and its Impact on the Development of Ukraine's Regions*. In Rudenko, L. H. (Ed.). Kyiv: Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine. 208 p. [In Ukrainian].
[Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. Наук. ред. Руденко Л. Г. Київ: Інститут географії НАН України. 2012. 208 с.]
4. Polyvach, K. A. (2017). *Cultural and natural heritage in the context of Ukraine's sustainable development goals*. Ukr. Geogr. Zh. No. 4: 62–70. [In Ukrainian].
[Поливач К. А. Культурна і природна спадщина у контексті цілей сталого розвитку України. Укр. географ. журнал. 2017. № 4. С. 62–70.]
5. Piskun, V. M. (1995). *Problems of protection and use of cultural heritage in Ukraine (mid-70s — early 90s of 20 century)*. Abstract of the candidate of historical sciences. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine. 26 p. [In Ukrainian].
[Піскун В. М. Проблеми охорони та використання культурної спадщини в Україні (серед. 70-х — поч. 90-х років ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ: НАН України; Інститут історії України. 1995. 26 с.]
6. Rudenko, L. G. et al. (2020). *The population of Ukraine and its natural and cultural heritage in the atlas information system*. Ukr. Geogr. Zh. No. 4: 57–70. [In Ukrainian].
[Руденко Л. Г., Бочковська, А. І., Поливач К. А., Чабанюк В. С., Санталова С. О., Подвойська В. І., Лейберюк О. М., Вишня М. М., Кирилюк М. О. Населення України та його природна і культурна спадщина в атласній інформаційній системі. Укр. географ. журнал. 2020. № 4. С. 57–70.]
7. Mankovska, R. (2010). *Sacred Wooden Architecture of Ukraine in the World Heritage List*. Journal of regional studies. No. 4: 77–86. [In Ukrainian].
[Маньковська Р. Сакральна дерев'яна архітектура України в світовій спадщині. Краєзнавство. 2010. № 4. С. 77–86.]
8. Mochkin, S. (2019). *Lost Shrines: Sacred Monuments of the Western Regions of Ukraine in 1945–1965*. Lutsk: Teren. 227 p. [In Ukrainian].
[Мочкін С. Втрачені святині: сакральні пам'ятки західних областей України у 1945–1965 рр. Луцьк: Терен. 2019. 227 с.]
9. Hammer, L. (2018). *Cultural heritage protection and sacred spaces: Considering alternative approaches from within the human rights framework*. Columbia Human Rights Law Review, 49 (2), 73–113 DOI: <https://search.informit.org/doi/10.3316/agispt.20190305007369> [In English].
10. Gilchrist, R. (2020). *Sacred Heritage: Monastic Archaeology, Identities, Beliefs*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108678087> [In English].
11. *State Register of Immovable Monuments of Ukraine*. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. URL: <https://mkip.gov.ua/content/derzhavniy-reestr-neruhomih-pamyatok-ukraini.html> [In Ukrainian].
[Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Міністерство культури та інформаційної політики України URL: <https://mkip.gov.ua/content/derzhavniy-reestr-neruhomih-pamyatok-ukraini.html>]
12. *The Law of Ukraine "On Protection of Cultural Heritage"*. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2245-15> [In Ukrainian].
[Закон України «Про охорону культурної спадщини». URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2245-15>].
13. Mishchenko, O. V. (2018). *Sacral Landscape: Contents and Functions*. Journal Visnyk of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series Geography. No 1 (70): 83–88. [In Ukrainian].
[Міщенко О. В. Сакральний ландшафт: зміст та функції. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Географія. Вип. 1 (70). 2018. С. 83–88]. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.70.15>.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2023

Для цитування [For citation]

Міщенко О. В. Сакральна спадщина України: класифікація та просторовий аналіз. Укр. географ. журн. 2023. № 4. С. 45–53. [Українською мовою]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.04.045>

Mishchenko, O. V. (2023). *Sacred Heritage of Ukraine: Classification and Spatial Analysis*. Ukr. Geogr. Zh. No. 4: 45–53. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.04.045>